

โครงการเสริมสร้างสุขภาวะและการเรียนรู้ของสังคมตามแนวพระพุทธศาสนา
โดยการมีส่วนร่วมของพระสงฆ์ในเขตภาคกลาง”

The Project of the health promotion and social learning
following Buddhist way by the participation of Sangha
Community in Central region

ณัฏฐิรี ศรีดี Naddhira Sridee^๑

บทคัดย่อ

การศึกษาวิจัยเรื่อง “โครงการเสริมสร้างสุขภาวะและการเรียนรู้ของสังคมตามแนวพระพุทธศาสนาโดยการมีส่วนร่วมของพระสงฆ์ในเขตภาคกลาง” มีวัตถุประสงค์การวิจัย ๔ ประการ คือ ๑) ศึกษาการประยุกต์ใช้หลักพุทธธรรมในการเสริมสร้างสุขภาวะและการเรียนรู้ของสังคมโดยการมีส่วนร่วมของคณะสงฆ์ใน ๔ จังหวัดภาคกลาง ประกอบไปด้วย จังหวัดสิงห์บุรี ราชบุรี สุพรรณบุรี และปราจีนบุรี ๒) เพื่อพัฒนาสมรรถนะ (Competency) ของคณะสงฆ์ในการเสริมสร้างสุขภาวะและการเรียนรู้ของสังคม โดยผ่านการจัดทำโครงการพัฒนาเชิงพุทธบูรณาการ ๓) เพื่อเปิดพื้นที่ทางสังคมและการเรียนรู้ตามแนวพระพุทธศาสนาในพื้นที่ ๔ จังหวัดภาคกลาง ๔) เพื่อวิเคราะห์ความสัมพันธ์ของคณะสงฆ์ ภาครัฐ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และภาคประชาชนองค์กรชุมชน ผลการศึกษา พบว่า คณะสงฆ์ใน ๔ จังหวัดภาคกลางได้ใช้หลักทฤษฎี ๔ ในการเสริมสร้างสุขภาวะและการเรียนรู้สังคม คือ การพัฒนากาย (กายภาวิตา) การพัฒนาศีล (ศีลภาวิตา) การพัฒนาจิต (จิตภาวิตา) และการพัฒนาปัญญา (ปัญญาภาวิตา) โดยคณะสงฆ์แต่ละจังหวัด นำโดยเจ้าคณะจังหวัดได้คิดโครงการขึ้นมาแล้วจัดอบรมสัมมนาบุคลากรทั้งจังหวัดประกอบด้วย พระสังฆาธิการ พระธรรมทูต ครูพระสอนศีลธรรม พระนักเผยแผ่ พระนักพัฒนาพระอบรมค้ำพุทธบุตร ซึ่งร่วมกับองค์กรภาครัฐและเอกชน ชุมชน โรงเรียน ให้เกิดรูปแบบการเรียนรู้ของพระสงฆ์และชุมชน ให้มีการพัฒนาองค์กรสงฆ์ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาเชิงรุก แต่ละจังหวัดได้จัดรูปแบบกิจกรรมที่แตกต่างกันออกไป โดยเน้นภาคทฤษฎี และปฏิบัติจริง ซึ่งนำบุคลากรที่มีอยู่แล้วมาพัฒนาให้เป็นไปในทิศทางเดียวกัน และนำวิทยากรที่มากประสบการณ์มาอบรมพัฒนาให้เกิดประสิทธิภาพในการเรียนรู้ของสังคมโดยแท้

คำสำคัญ : สุขภาวะ, การเรียนรู้ของสังคม, การมีส่วนร่วมพระสงฆ์ในเขตภาคกลาง

^๑ภาควิชาศาสนาและปรัชญา คณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, Department of Religion and Philosophy, Faculty of Buddhism, Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Thailand.

Abstract

The research title is “The Project of health promotion and social learning following Buddhist way by the participation of Sangha Community in Center region”, there are of 4 objectives, 1) to study of application of Buddha’s teaching to promote of health and social learning by the participation of Sangha Community in Center Part in 4 provinces such as Singburi, Rajaburi, Supanburi, and Prachinburi, 2) to develop the competency of Sangha for the promotion of health and social learning through the project of Buddhist integration development, 3) to open the social way and learning the Buddhist way into four provinces in the center part, and 4) to analyze the relationship of Sangha Community government sector, local administration, and community organization part for the health promotion and social learning following Buddhist way. The result of study is found that the Sangha Community in four provinces has applied Buddhist teaching to health promotion and social learning by the principle of the four developments (Bhavana), 1) physical development (kaya-bhavita), 2) moral development (sila-bhavita), 3) mental development (citta-bhavita), and 4) wisdom development (panna-bhavita), it is called the development in four sides such physic, emotion, social, and wisdom. The Ecclesiastical Province Governor of each province has set up the seminar project for Buddhist monk community which are consist of Buddhist Ecclesiastical Official, missionary monks, Moral teaching monks, propagator monks, development monks, and Buddhist Camps, they are participated with the government and private sector, community, and educational institute to have the system of learning of monks and community to develop the Sangha Organization for aggressive promotion of Buddhism. Each province has set the difference of activity’s model; it is emphasized in both theory and practice to develop the personnel of those places in the same direction which train by the experienced instructor to develop the efficiency of social learning truly

Key words: Health promotion, social learning, participation of Sangha community in Central region

๑. บทนำ

การศึกษาวิจัย “โครงการเสริมสร้างสุขภาวะและการเรียนรู้ของสังคมตามแนวพระพุทธศาสนา โดยการมีส่วนร่วมของพระสงฆ์ในเขตภาคกลาง ” ครั้งนี้ เป็นงานวิจัยเพื่อพัฒนา (Research and Development) โดยศึกษาจากความต้องการของคณะสงฆ์ ๔ จังหวัดในภาคกลาง ประกอบด้วย จังหวัดสิงห์บุรี สุพรรณบุรี ราชบุรี และปราจีนบุรี ผ่านโครงการต่างๆ เพื่อศึกษาวิเคราะห์ การประยุกต์ใช้หลักพุทธธรรม องค์ความรู้ด้านการพัฒนาจิตและปัญญา รวมถึงการเสริมสร้างเครือข่ายขององค์กรพระสงฆ์อันเป็นกลไกในการนำไปสู่การสร้างองค์กรแห่งการพัฒนาจิตและปัญญา โดยใช้วิธีการรวบรวมข้อมูลเกี่ยวข้องจากเอกสารงานวิจัย นิตยสาร วารสาร เทปบันทึกเสียง ตลอดจนเก็บข้อมูลจากวิทยากรในองค์กรที่เกี่ยวข้อง ซึ่งมีขั้นตอนการดำเนินโครงการดังนี้

ในการดำเนินโครงการเสริมสร้างสุขภาวะและการเรียนรู้ของสังคมตามแนวพระพุทธศาสนา โดยการมีส่วนร่วมของพระสงฆ์ในเขตภาคกลาง แต่ละจังหวัดที่ได้ทำการวิจัยนั้น ต้องอาศัยความร่วมมือจากภาคีเครือข่ายหลายภาคส่วน เพื่อให้เกิดประสิทธิภาพและประสิทธิผลสูงสุด เพราะการอาศัยความร่วมมือจากองค์พระสงฆ์อย่างเดียวย่อมไม่เพียงพอ การวิจัยครั้งนี้ เป็นการดำเนินการวิจัยแบบมีส่วนร่วมทั้งองค์กรพระสงฆ์ สำนักงานพระพุทธศาสนาประจำจังหวัด สำนักวัฒนธรรมจังหวัด โรงเรียนข้าราชการครูหรืออาจารย์ เป็นต้น ในการทำ

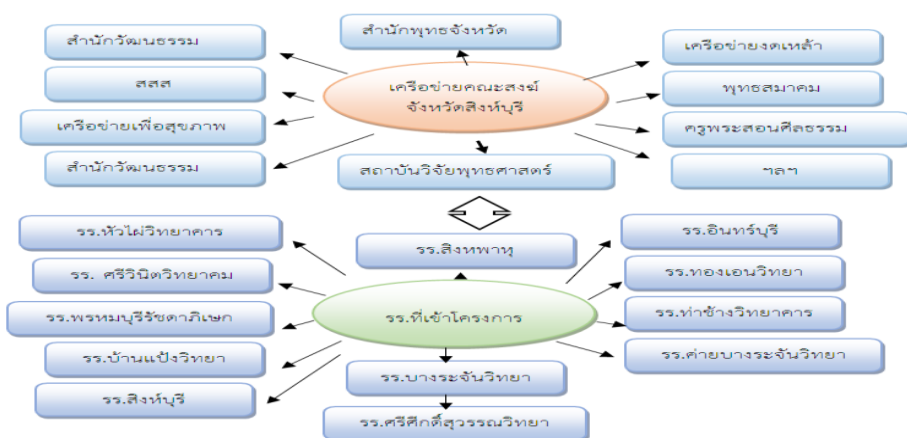
กิจกรรมโครงการของแต่ละจังหวัด ซึ่งแตกต่างกันออกไปตามตามสภาพพื้นที่ แนวคิด ตลอดจนผู้เข้าร่วมกิจกรรมโครงการ และถอดองค์ความรู้เพื่อนำไปวิจัยต่อไป

๒. การดำเนินโครงการ และผลที่ได้จากการดำเนินโครงการ

๒.๑ จังหวัดสิงห์บุรี ให้ ความสำคัญของการปลูกฝังให้เยาวชนได้ศึกษาเรียนรู้หลักธรรมทางพระพุทธศาสนา นำไปประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวัน โดยใช้ลานธรรมลานวิถีไทยวัดพระนอนจักรสีห์วรวิหาร ส่งเสริมเยาวชนคนดีได้ฝึกปฏิบัติธรรมและปฏิบัติตนตามหลักไตรสิกขา ได้แก่ ศีล สมาธิ ปัญญา พัฒนาตนเอง ให้มีทักษะชีวิตที่ดี ความเป็นกัลยาณมิตรและปฏิบัติตนเป็นแบบอย่างที่ดีแก่เยาวชนทั่วไป อันจะเป็นพื้นฐานในการสร้างสังคมไทยให้มีความสุข จึงร่วมกับสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษามัธยมศึกษา เขต ๕ สำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดสิงห์บุรี และสำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดสิงห์บุรี จัดทำโครงการสิงห์บุรีสร้างเยาวชนคนดีสู่สังคมไทยประจำปี ๒๕๕๗ ขึ้น เพื่อศึกษารูปแบบในการส่งเสริมสุขภาวะและการเรียนรู้ของเยาวชนด้านคุณธรรมจริยธรรม จัดทำเป็นตัวอย่างในการดำเนินงานด้านการส่งเสริมคุณธรรมจริยธรรม พร้อมทั้งส่งเสริมจิตสาธารณะ พัฒนาภาวะผู้นำและจิตสำนึกในการรับใช้เพื่อนมนุษย์ตั้งแต่เยาว์วัย โดยเน้นเยาวชนจาก ๑๒ โรงเรียน รวมเป็น ๑๒๐ คน เพื่อเป็นนักเรียนต้นแบบให้กับโรงเรียนของตนเอง และสามารถแนะนำให้สมาชิกในโรงเรียนรู้จักพระพุทธศาสนาได้

ในการดำเนินนั้น คณะสงฆ์เน้นกิจกรรมส่งเสริมการเป็นพลเมืองที่ดีตามบทบาทหน้าที่ การพัฒนาภาวะผู้นำ ทักษะการใช้ชีวิต การค้นหาเป้าหมายการดำเนินชีวิต สถาบันพระมหากษัตริย์ การเป็นผู้ให้

การทำตนเพื่อประโยชน์ส่วนรวม โดยได้รับความร่วมมือองค์กรและเครือข่ายที่เกี่ยวข้องดังนี้

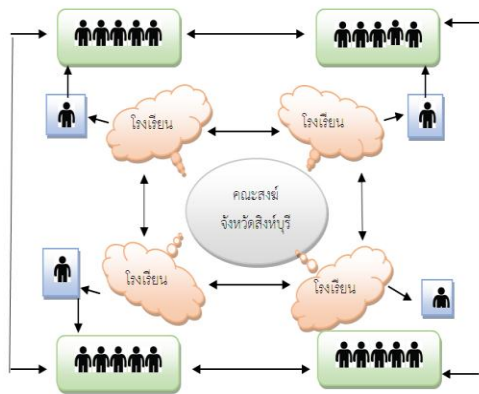
แผนผังที่ ๑ เครือข่ายของคณะสงฆ์กับโรงเรียนที่เข้าโครงการ

ในการดำเนินโครงการสร้างเยาวชนคนดีสู่สังคมนี้ ทางคณะสงฆ์จังหวัดสิงห์บุรี มีประสงค์มิใช่แต่จะให้นักเรียนที่เข้าร่วมโครงการเพื่อพัฒนาจิตและปัญญาของตนเท่านั้น แต่มีประสงค์ต้องการให้นักเรียนทุกคนที่เข้าร่วมโครงการเป็นต้นแบบของคนดีและความประสงค์ให้ครูเข้าใจบทบาทการทำงานของคณะสงฆ์ และองค์กรที่เกี่ยวข้องจึงทำให้การอบรมเป็นไปอย่างเข้มข้น เมื่อเสร็จโครงการแล้ว นักเรียนและครูที่เข้าร่วมโครงการสามารถเป็นต้นแบบ และนำเอาองค์ความรู้ที่ได้จากฝึกอบรมไปเผยแพร่ให้นักเรียนในโรงเรียนได้รับทราบ และชักชวนกันทำความดี โดยคณะสงฆ์จังหวัดสิงห์บุรี นำโดยพระเทพปริยัติสุธี มีนโยบายว่า หากนักเรียนโรงเรียนใดสามารถชักชวนให้คนทำความดี

เพิ่มได้ จะมอบทุนการศึกษาให้โรงเรียนนั้นๆ ซึ่งแนวคิดนี้ ทางโครงการมีกระบวนการติดตามนักเรียนในโครงการอย่างเป็นระบบ

จากการติดตามผลการดำเนินโครงการ พบว่า ครู อาจารย์ ในโรงเรียนสนใจใฝ่รู้เกิดการเรียนรู้อย่างมีส่วนร่วม มีการสะท้อนการเรียนรู้ทั้งจากวิทยากรและตัวผู้เรียน จนกลายเป็นผู้มีบทบาทในการเปิดพื้นที่เล็กๆ แห่งความสุขให้แก่เด็กนักเรียนจนเกิดความภาคภูมิใจ ยอมรับความเป็นจริงแห่งชีวิตสามารถรู้เท่าทันและอยู่ในปัจจุบันในแต่ละขณะ และเป็นโอกาสดีของตนที่ได้เข้าร่วมโครงการ ซึ่งในประเด็นนี้ อาจารย์จำรัส อินทร์

พยุ่ง^๒ ได้กล่าวว่า จากผลกระทบจากโครงการ ตอนนี้ทุกโรงเรียนเตรียมความพร้อมของนักเรียนโดยการให้มาปฏิบัติธรรม ก่อนเปิดภาคเรียนแทบทุกโรงเรียน และมองว่าเป็นโครงการเชิงรุกที่ดี คือสามารถนำตัวแทนของนักเรียนบางส่วนมาฝึกฝน จนได้รับความรู้และนำไปบอกต่อเพื่อนๆ ได้ และหากไม่เข้าใจก็สามารถซักถามครู หรืออาจารย์ได้เกิดความสัมพันธ์อันดีระหว่างวิทยากร ครู อาจารย์ เพื่อนกับเพื่อนด้วยกัน เกิดการยอมรับในตนเองและผู้อื่น เห็นคุณค่าและศักยภาพในตนเอง เกิดความรู้สึกรักอยากทำสิ่งดีๆ เพื่อผู้อื่น หลังจากนักเรียนต้นแบบจากโรงเรียนต่างๆ ในจังหวัดสิงห์บุรีได้ผ่านกระบวนการอบรมแล้ว ยังได้มีการชักชวนเพื่อนให้มาทำความดีเพิ่มโดยในหลายโรงเรียนได้รับความร่วมมือจากครูอาจารย์เป็นอย่างดี โดยมีการสร้างเครือข่ายตามนโยบายของคณะสงฆ์ ดังนี้คือ

แผนผังที่ ๒ การสร้างเครือข่ายการสร้างคนดีของนักเรียน

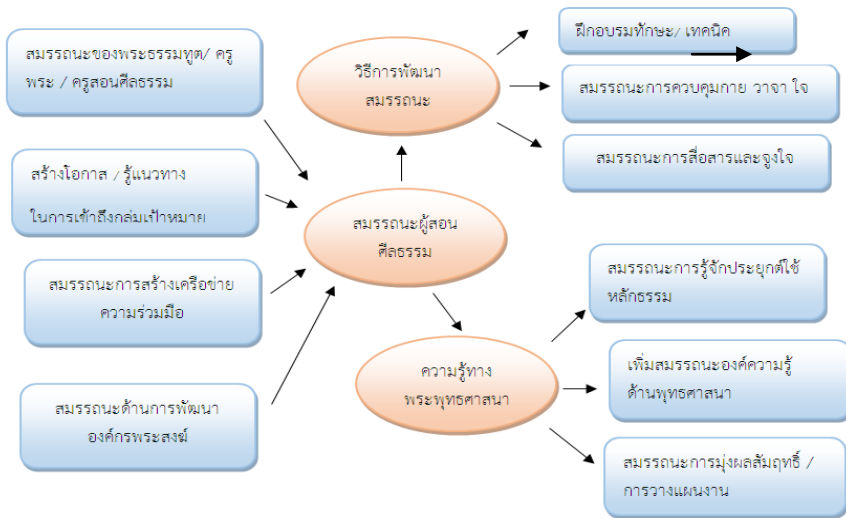
๒.๒ จังหวัดสุพรรณบุรี

ในการเสริมสร้างสมรรถนะของคณะสงฆ์จังหวัดสุพรรณบุรีนั้น ใช้โครงการพัฒนาสมรรถนะ (Competency) พระธรรมทูต ครูพระ ครูผู้สอนศาสนา และศีลธรรม ในการเสริมสร้างสุขภาวะ และการเรียนรู้สังคม โดยเน้นให้บุคลากรทางศาสนามีทักษะ และองค์ความรู้ทางพระพุทธศาสนา และรู้จักการทำงานร่วมกับภาคีเครือข่ายที่สร้างขึ้น มีผู้เข้าร่วมโครงการ ๘๐ รูป / คน ในการดำเนินการโครงการพัฒนาสมรรถนะในการเสริมสร้างสุขภาวะและการเรียนรู้สังคมของคณะสงฆ์จังหวัดสุพรรณบุรีนั้น คณะสงฆ์เล็งเห็นว่า ในภาพรวม ความศรัทธาต่อพระพุทธศาสนาของพุทธศาสนิกชนในสังคมไทยดูเหมือนจะมีความเสื่อมถอยลงไป อันมีผลมาจากความไม่รู้และไม่เข้าใจหลักการพระพุทธศาสนาอย่างถ่องแท้ ในขณะที่เดียวกันก็ยังมีกลุ่มพระสงฆ์ พระธรรมทูต ครูพระสอนศีลธรรม ครูสอนศีลธรรมในโรงเรียนได้ศึกษาพระพุทธศาสนาอย่างเป็นระบบ จึงได้ร่วมมือกับองค์กรต่างๆที่เกี่ยวข้องภายใต้แนวคิดนี้ ในการเสริมสร้างสมรรถนะของคณะสงฆ์จังหวัดสุพรรณบุรีนั้น ใช้โครงการพัฒนาสมรรถนะ (Competency) พระธรรมทูต ครูพระ ครูผู้สอนศาสนา และศีลธรรม ในการเสริมสร้างสุขภาวะ และการเรียนรู้สังคม โดยเน้นให้บุคลากรทางศาสนามีทักษะ และองค์ความรู้ทางพระพุทธศาสนา และรู้จักการทำงานร่วมกับภาคีเครือข่ายที่สร้างขึ้น มีผู้เข้าร่วมโครงการ ๘๐ รูป / คน ในการดำเนินการโครงการพัฒนาสมรรถนะในการเสริมสร้างสุขภาวะและการเรียนรู้สังคมของคณะสงฆ์จังหวัดสุพรรณบุรีนั้น คณะสงฆ์

^๒ จำรัส อินทร์พยุ่ง, อาจารย์ ๓
โรงเรียนสิงหาพุระสานิมิตรอุปถัมภ์.
สัมภาษณ์ ๒๗ ก.ค. ๒๕๕๗

เล็งเห็นว่า ในภาพรวม ความศรัทธาต่อพระพุทธรูปของพุทธศาสนิกชนในสังคมไทยดูเหมือนจะมีความเสื่อมถอยลงไป อันมีผลมาจากความไม่รู้และไม่เข้าใจหลักการพระพุทธรูปอย่างถ่องแท้ ในขณะเดียวกัน

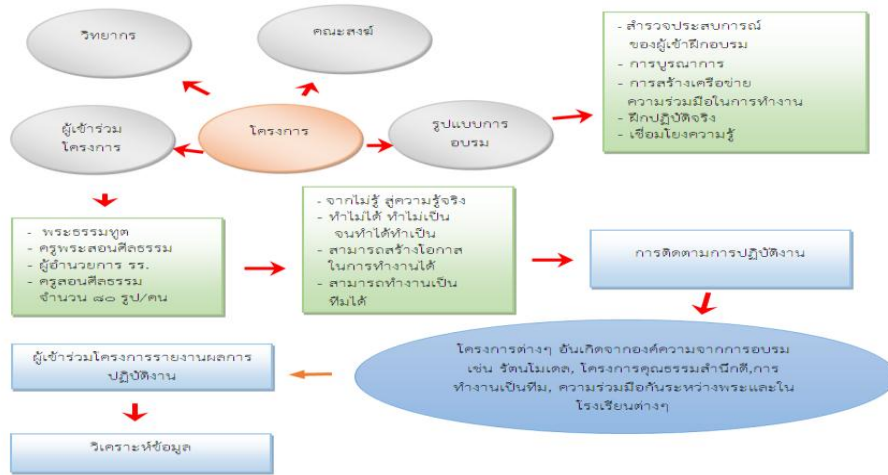
ก็ยังมีกลุ่มพระสงฆ์ พระธรรมทูต ครูพระสอนศีลธรรม ครูสอนศีลธรรมในโรงเรียนได้ศึกษาพระพุทธรูปอย่างเป็นระบบ จึงได้ร่วมมือกับองค์กรต่างๆ ที่เกี่ยวข้องภายใต้แนวคิดดังนี้

แผนผังที่ ๓ กรอบพัฒนาสมรรถนะพระธรรมทูต ครูพระและครูสอนศีลธรรม

การดำเนินโครงการ ตามที่คณะผู้วิจัย ประสานงานคณะสงฆ์จังหวัดสุพรรณบุรี นำโดยพระราชปริยัติสุธี เจ้าคณะจังหวัดสุพรรณบุรี และพระครูโสภณสิทธิการเจ้าอาวาสวัดพยุหคณาภิราม ถึงเรื่องแนวทางการดำเนินงานตามนโยบายหลัก เรื่องการพัฒนาคุณภาพชีวิต สุขภาวะ และการเรียนรู้ของพระสงฆ์และสังคมไทยการเสริมสร้างความสัมพันธ์ของคณะสงฆ์ ภาครัฐ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและภาคประชาชน ในการเสริมสร้างสุขภาวะและการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลงของสังคมไทย ส่งเสริมพระสงฆ์ องค์กรภาครัฐ ภาคชุมชน และภาคีเครือข่ายที่

เกี่ยวข้องได้บูรณาการหลักธรรมทางพระพุทธรูปกับศาสตร์สมัยใหม่ และภูมิปัญญาท้องถิ่นในการเสริมสร้างสุขภาวะและการเรียนรู้ของบุคคลในสังคม โดยผ่านกิจกรรมต่างๆ โดยได้อาราธนาพระธรรมทูต ครูพระสอนศีลธรรม และผู้อำนวยการโรงเรียน ครู อาจารย์ ผู้สอนศีลธรรมในโรงเรียน จำนวน ๘๐ รูป / คน เข้าร่วมโครงการ และนำเอาหลักการที่ได้จากการเสริมสร้างสุขภาวะและการเรียนรู้ทางสังคมไปได้นำกลับมาไปใช้ต่อไป และรายงานผลการปฏิบัติงานโดยสรุปดังต่อไปนี้

แผนผังที่ ๔ รูปแบบการติดตามผลการปฏิบัติงาน

ผลลัพธ์หรือผลกระทบของโครงการ ในการฝึกอบรมพระธรรมทูต ครูพระสอนศีลธรรม และครูอาจารย์จากโรงเรียนต่างๆ ที่เข้ารับการอบรม ได้มุ่งเน้นผลของการฝึกอบรมเพื่อโดยประสงค์ให้ผู้เข้ารับการฝึกอบรมมีทักษะ และองค์ความรู้ด้านพระพุทธศาสนาที่จะนำไปใช้ในการเผยแผ่ จัดกิจกรรมเพื่อพัฒนาสุขภาพในมิติของจิตและปัญญา รวมทั้งเกิดต้นแบบของกระบวนการถ่ายทอดความรู้เพื่อสุขภาพทางจิตและปัญญา ทั้งในระดับที่เป็นกระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ และระดับที่เป็นหลักสูตรในสถาบันการศึกษา รวมทั้งการสื่อสารเผยแพร่วิถีชีวิตที่สุภาพเรียบร้อย ซึ่งแยกเป็น ๒ ประเภท คือ

๑. ผลกระทบในระดับบุคคล คือ ได้มีส่วนในการเสริมสร้างคุณภาพชีวิตที่ดีให้เกิดขึ้นประชาชนทั่วไป รวมทั้งเด็กและเยาวชนในสถานศึกษาที่เข้าร่วมกิจกรรม

๒ ผลกระทบระดับองค์กร เช่น คณะสงฆ์จังหวัดสุพรรณบุรี สำนักวัฒนธรรมจังหวัด สำนักพุทธศาสนาประจำจังหวัด วัดสถานศึกษา เป็นต้น โดยลักษณะที่ความรู้ที่คณะพระธรรมทูต ครูสอนศีลธรรมที่เข้าร่วมโครงการนำไปใช้ยังโรงเรียน หรือองค์กรที่เกี่ยวข้อง มีลักษณะดังนี้คือ

๑. กิจกรรมที่นำไปปฏิบัติงาน ภายหลังจากการอบรม ได้แก่ การสอนพระภิกษุสามเณรภายในวัด การจัดกิจกรรมอบรมเข้าค่ายคุณธรรมจริยธรรมภายในวัด กิจกรรมการเรียนการสอนในโรงเรียนทั้งในลักษณะอบรมหน้าโรงเรียนก่อนเข้าเรียน และ การสอนในชั้นเรียนประจำรายวิชา ซึ่งกิจกรรมที่นำไปใช้อบรมคือ กิจกรรมนั่งสมาธิ เดินจงกรม สวดมนต์ มารยาทไทย เช่น การกราบ การไหว้ เป็นต้น การจัดระเบียบวินัย การจัดโต๊ะหมู่บูชา การนันทนาการโดยบูรณาการหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาด้วยวิธีการ

สอนสมัยใหม่ โดยใช้สื่อประยุกต์กับคำสอนสมัยใหม่

๒. รูปแบบของกิจกรรม ส่วนใหญ่มีลักษณะเป็นโครงการอบรม ๒๖ รูป/คน, สอนหน้าชั้นเรียน/พูดในที่สาธารณะ ๓๘ รูป/คน เทศน์สอนในวันธรรมมัสสวนะหรือวันสำคัญ ๑๘ รูป/คน และได้บรรยายพิเศษตามที่ได้รับนิมนต์ ๑๐ รูป กิจกรรมอื่นๆ ได้แก่ กิจกรรมที่จัดขึ้นในช่วงเวลาที่กำหนด เช่น กิจกรรมอบรมหน้าเสาธง การสวดมนต์ก่อนเข้าเรียน และการประชุมสวดสัปดาห์ เป็นต้น จำนวน ๙ รูป/คน

๓. บุคลากรที่เข้าร่วมกิจกรรม ส่วนใหญ่เป็นนักเรียน จำนวน ๔๖ รูป, เป็นประชาชนทั่วไป ๒๑ รูป เป็นพระภิกษุ-สามเณร ๑๘ รูป และ เป็นบุคลากรของหน่วยงานภาครัฐ ๗ รูป/คน

๔. หลักธรรมที่ถูกนำไปใช้สอน ได้แก่ หลักไตรสิกขา (๔๘ รูป) หลักสุจริต ๓ (๒๕ รูป/คน) หลักสติปัฏฐาน ๔ (๑๔) หลักปฏิจจนุปบาท (๑๐ รูป) หลักอริยสัจ ๔ (๒๓ รูป) หลักสังคหวัตถุ ๔ (๒๓) หลักเบญจศีล-เบญจธรรม (๔๕) หลักกตัญญูกตเวทิต (๕๒) หลักการวะ๖ (๑๙) หลักมรรคมีองค์ ๘ (๑๘) หลักทิวฐธัมมิกัตถะประโยชน์ (๒๐) หลักสัปปุริสธรรม ๗ (๑๘) นอกจากนี้ ยังมีหลักธรรมอื่นๆ ได้แก่ อื่น ๆ : ขรวาสาธรรม, กรรมบถ, อธิบาท ๔, พรหมวิหาร ๔, อคติ, สะอาด มีระเบียบ สุภาพ ตรงต่อเวลา มีสติตั้งมั่น (สมาธิ) วินัย เคารพ อดทน, คุณธรรม ๔ ประการ

๕. หลักการดำเนินชีวิตที่สอดคล้องกับหลักธรรม ที่นำไปประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิต ได้แก่ ภูมิปัญญาท้องถิ่น

(๓๖ รูป)) วัฒนธรรมไทย (๔๔ รูป) ปรัชญา เศรษฐกิจพอเพียง (๓๐รูป) ภูมิปัญญาสากล (๙รูป) หลักสามัคคี (๔๒ รูป) หลักประชาธิปไตย (๒๓รูป) หลักธรรมาภิบาล (๑๗รูป) หลักการสร้างความมั่นคง (๑๒รูป) หลักสิทธิมนุษยชน (๑๔รูป) การพัฒนาที่ยั่งยืน (๒๐) และหลักการดำเนินชีวิตอื่นๆ เช่น หลักธรรมที่ควรปฏิบัติ, หลักการใช้ชีวิตให้อายุยืนปราศจากโรคร้ายต่าง ๆ หลักการดำเนินชีวิต เพื่อให้เด็ก เยาวชนตื่นตัวและซาบซึ้งในหลักคำสอน

๖. เทคนิคที่บุคลากรผู้ผ่านการอบรมนำไปใช้ในดำเนินกิจกรรม คือ เทคนิคโดยพื้นฐานทั่วไป ได้แก่ การทำวัตรสวดมนต์ การนั่งสมาธิ การเดินจงกรม การจัดระเบียบแถว เป็นต้น (๘ รูป) การใช้เทคนิคการบรรยายและสอนประกอบสื่อ (๕ รูป/คน) เพื่อกระตุ้นความต้องการและความสนใจให้กับผู้ฟัง จัดกิจกรรมนันทนาการสอดแทรกด้วยคุณธรรม (๑๐ รูป/คน) ตลอดจนจนถึงการใช้เทคนิคการเปิดโอกาสให้ผู้ฟังเข้ามามีส่วนร่วมในการแสดงความคิดเห็น และร่วมแสดงประสบการณ์ เป็นต้น

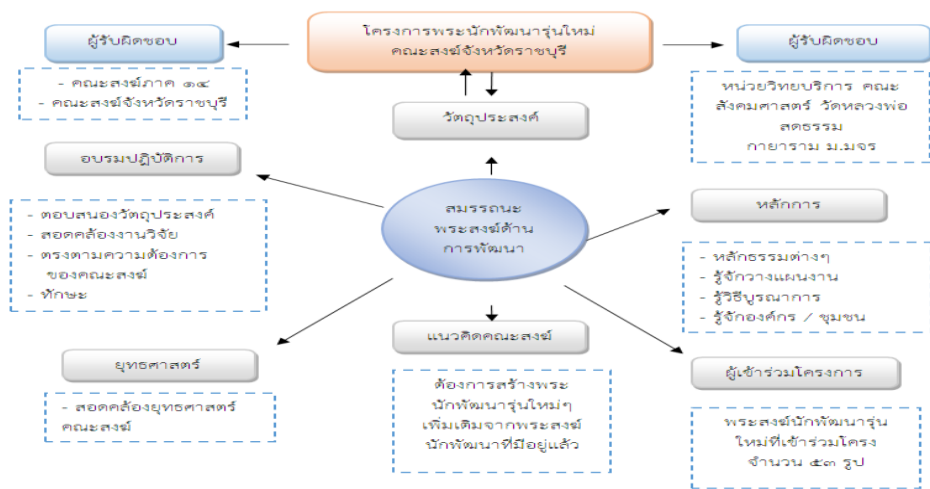
๗. ผลที่ประชาชน(ผู้ได้รับการอบรม)ได้รับจากกิจกรรมที่พระภิกษุที่ผ่านการอบรมในโครงการนี้นำไปปฏิบัติ แบ่งออกได้เป็น ๔ ระดับ คือ

๑. ผู้ได้รับการอบรมมีศรัทธาในคำสอนทางพระพุทธศาสนา นำบุตรหลานเข้ามาวัดเพิ่มมากขึ้น (๕ รูป)
๒. ผู้ได้รับการอบรมได้รับความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับหลักธรรม หลักการดำเนินชีวิต มีทัศนคติที่

- ดีต่อพระพุทธศาสนาเพิ่มมากขึ้น และได้นำความรู้ความเข้าใจในหลักที่ได้รับนั้นไปใช้ในชีวิตประจำวันต่อไปได้ (๑๘ รูป)
๓. ผู้ได้รับการอบรมมีการนำความรู้ที่ได้จากการศึกษานั้นไปปฏิบัติในชีวิตประจำวัน (๔ รูป)
 ๔. ผู้ได้รับการอบรมมีการพัฒนาตนเองทั้งในด้านการรักษาศีล การฝึกตน ความอ่อนน้อมถ่อมตน การปรับปรุงให้ตนเองให้สอดคล้องกับสภาพสังคมได้ กลมกลืน การรู้จักบาปบุญคุณโทษ การรักษาศีล เป็นต้น (๑๑ รูป)

คณะสงฆ์จังหวัดราชบุรี “โครงการโครงการพัฒนาสมรรถนะ (Competency) ในการเสริมสร้างสุขภาวะ และการเรียนรู้ของสังฆมของพระสงฆ์ นักพัฒนารุ่นใหม่ ของคณะสงฆ์จังหวัดราชบุรี” โดยได้นิมนต์พระสงฆ์นักเผยแผ่รุ่นใหม่ มาร่วมโครงการ โดยมีการอบรมสัมมนาเชิงปฏิบัติการ มีการปฏิบัติการจริง ติดตามกระบวนการทำงาน ในการเสริมสร้างสุขภาวะ และการเรียนรู้ทางสังคม และเชิญวิทยากร จากมหาวิทยาลัยสงฆ์ สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ พระสังฆาธิการ ข้าราชการและองค์กรที่เกี่ยวข้องมาร่วม สัมมนาและถวายความรู้แก่พระสงฆ์ อันเป็นการพัฒนาสมรรถนะของพระสงฆ์ให้มีความพร้อมในฐานะผู้นำทางจิตวิญญาณและสังคมสืบต่อไป

๒.๓ จังหวัดราชบุรี

แผนผังที่ ๔ โครงการพระนักพัฒนารุ่นใหม่

ในการติดตามและประเมินผลพบว่า พระสงฆ์นักพัฒนารุ่นใหม่สามารถ

นำเอาองค์ความรู้ที่ได้จากการฝึกอบรมไปปฏิบัติจริงได้ ซึ่งสามารถสรุปได้ดังนี้คือ

๑. มีความรู้ความเข้าใจในการนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาใช้ในการดำเนินชีวิตประจำวันโดยทำดี ละชั่ว ทำจิตใจให้ผ่องใส อันเป็นแนวทางปฏิบัติที่ถูกต้องทั้งในด้านสมถวิปัสณาและวิธีปฏิบัติ ปฏิบัติตน ปฏิบัติงาน เป็นชาวพุทธที่ดี นอกจากนี้ ยังมีความรู้ที่หลากหลายทำให้ผู้เข้าอบรมมีความรู้เพิ่มมากยิ่งขึ้นกว่าเดิม เกิดความสามัคคีเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันระหว่างพระภิกษุสงฆ์ในอันที่จำให้เกิดประโยชน์ต่อสังคมในหมู่บ้าน ๗ รูป

๒. ได้รับการเรียนรู้เกี่ยวกับหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาได้เพิ่มมากขึ้นกว่าเดิม ได้แก่ หลักศีล ๕ อาณิสสแห่งศีล ๕ ความมีสติสัมปชัญญะ ความไม่ประมาท ความเสียสละ ความเกรงกลัวต่อบาป และยังสามารถนำไปปฏิบัติชีวิตประจำวันได้ สามารถแนะนำและบอกต่อได้ ๑๐ รูป

๓. ผู้ที่เข้าร่วมกิจกรรมได้รับความรู้ในส่วนของเนื้อหาที่นำไปเสนอ มีการวัดความรู้ในเชิงปฏิบัติ มีการพูดคุยแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกันตามสติปัญญาได้ทั้งศีลธรรมและคุณธรรม ทำให้สังคมน่าอยู่มากขึ้น ทำให้เด็กมีความเคารพในผู้ใหญ่และมีมารยาทสัมมาคารวะ สร้างความกลมเกลียวในหลักธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนา ๓ รูป

๒.๔ จังหวัดปราจีนบุรี

จังหวัดปราจีนบุรี เน้นการพัฒนาพระสงฆ์ให้เป็นพระวิทยากร เนื่องจากเล็งเห็นว่า พระสงฆ์ที่สอนศีลธรรม และครูที่สอนศีลธรรม มีปริมาณเพียงพอ แต่ขาดพระวิทยากร และครูวิทยากรที่มีความสามารถในการฝึกอบรมคนอื่น จึงได้คัดเลือกพระสงฆ์ที่

ประสงค์จะเป็นวิทยากร และต้องการพัฒนาสมรรถนะด้านการเป็นวิทยากรที่ดีตำบลละ ๑ รูป/ คน จาก ๘๐ ตำบล รวมเป็น ๘๐ รูป/คน พร้อมด้วยครูสอนศีลธรรม

คณะสงฆ์จังหวัดปราจีนบุรีนำโดย พระราชภัทรธาดา เจ้าคณะเจ้าวัดปราจีนบุรี พระครูภาวนาธรรมธาริ เจ้าอาวาสวัดป่ามะไฟ และคณะสงฆ์ จึงเห็นควรให้มีโครงการพัฒนาสมรรถนะ (Competency) เสริมสร้างสุขภาวะและการเรียนรู้แก่สังคมของพระสงฆ์นักพัฒนา โดยคณะสงฆ์จังหวัดปราจีนบุรีได้นิมนต์พระสงฆ์นักพัฒนารุ่นใหม่ในเขตจังหวัดปราจีนบุรี (ตำบลละ ๑ รูป) มาร่วมอบรมสัมมนาเพื่อพัฒนาศักยภาพในการเสริมสร้างสุขภาวะและการเรียนรู้ทางสังคม และเชิญวิทยากรจากมหาวิทยาลัยสงฆ์ สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ พระสังฆาธิการ ข้าราชการและองค์กรที่เกี่ยวข้อง มาร่วมสัมมนาและถวายเป็นความรู้แก่พระสงฆ์ อันเป็นการพัฒนาสมรรถนะของพระสงฆ์ให้มีความพร้อมในฐานะผู้นำทางจิตวิญญาณและสังคม

พระภิกษุผู้เข้าร่วมโครงการพัฒนาสมรรถนะในการเสริมสร้างสุขภาวะและการเรียนรู้ของสังคม ของคณะสงฆ์จังหวัดปราจีนบุรี ได้นำเอาหลักการที่ได้จากการเสริมสร้างสุขภาวะและการเรียนรู้ทางสังคมไปได้นำกลับมาใช้ต่อไป และรายงานผลการปฏิบัติงานโดยสรุปดังต่อไปนี้

๑. ข้อมูลทั่วไปของผู้รายงานพบว่า ผู้รายงานทั้งหมดเป็นพระภิกษุที่ผ่านการอบรมในโครงการพัฒนาสมรรถนะจำนวน ๕๓ รูป มีอายุระหว่าง ๒๒ - ๖๘ ปี มีพรรษาระหว่าง ๑ - ๓๑ พรรษา มีตำแหน่ง

ตั้งแต่เป็น เจ้าคณะตำบล, เจ้าอาวาส, รองเจ้าอาวาส, ผู้ช่วยเจ้าอาวาส, เลขานุการเจ้าคณะ, และเป็นพระลูกวัดทั่วไปตามลำดับ

๒. กิจกรรมที่ได้นำไปปฏิบัติงาน ภายหลังจากการอบรม ได้แก่ โครงการบรรพชาสามเณรภาคฤดูร้อน – ศิลจารณี การเข้าค่ายปฏิบัติธรรมของนักเรียน นักศึกษา โดยเข้าไปเป็นวิทยากรประจำโครงการต่าง ๆ และในโครงการดังกล่าวนั้นก็สร้างกิจกรรมที่หลากหลายเพื่อให้ผู้เข้าอบรมนั้นมีความตระหนักรู้ในการเรียนรู้ของสังคม

๓. รูปแบบของกิจกรรม ส่วนใหญ่มีลักษณะเป็นโครงการอบรม ๓๑ รูป, สอนหน้าชั้นเรียน/พูดในที่สาธารณะ ๑๗ รูป เทศน์สอนในวันธรรมมัสสวนะหรือวันสำคัญ ๑๖ รูป และได้บรรยายพิเศษตามที่ได้รับนิมนต์ ๑๒ รูป

๔. บุคลากรที่เข้าร่วมกิจกรรม ส่วนใหญ่เป็นนักเรียน จำนวน ๓๒ รูป, เป็นประชาชนทั่วไป ๒๓ รูป เป็นพระภิกษุ-สามเณร (๑๘ รูป) และ เป็นบุคลากรของหน่วยงานภาครัฐ (๔ รูป)

๕. หลักธรรมที่ถูกนำไปใช้สอน ได้แก่ หลักไตรสิกขา (๔๐ รูป) หลักเบญจศีล-เบญจธรรม (๓๐รูป) หลักกตัญญูกตเวทิต (๓๐ รูป) หลักมรรคมืองค์ ๘ (๒๐รูป) หลักสุจริต ๓ (๑๖) และหลักอริยสัจ ๔ (๑๔รูป) นอกจากนี้ ยังมีหลักธรรมอื่นๆ ได้แก่ การสร้างศีลธรรมในสังคม, หลักพระพุทธศาสนากับวิทยาศาสตร์ ตามลำดับ

๖. หลักการดำเนินชีวิตที่สอดคล้องกับหลักธรรมที่นำไปประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิต ได้แก่ หลักสามัคคี (๓๒ รูป) วัฒนธรรมไทย (๒๙ รูป) ภูมิปัญญาท้องถิ่น

(๒๑รูป) ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง (๒๑รูป) การพัฒนาที่ยั่งยืน (๑๖ รูป) หลักธรรมาภิบาล (๑๕ รูป) หลักประชาธิปไตย(๑๑รูป) หลักการสร้าง ความมั่นคง (๑๐รูป) หลักสิทธิมนุษยชน (๑๐รูป) ภูมิปัญญาสากล(๒รูป)

๗. เทคนิคที่พระภิกษุผู้ผ่านการอบรมนำไปใช้ในดำเนินกิจกรรม คือ การใช้ทักษะในการนำเสนอ โดยใช้เทคนิคด้านคำพูด กิริยามารยาทและการกระทำโดยมีการเกริ่นนำการเตรียมตัวก่อนเข้ากิจกรรม คอยแนะนำกิจกรรมให้ผู้เข้าร่วมอบรมเข้าใจ (๑๒รูป) การจัดกิจกรรมประกอบกับมีเกมส์นันทนาการ เพื่อให้ผู้เข้าร่วมกิจกรรมมีการตื่นตัว(๕ รูป) ในลักษณะใช้หลักธรรมมาประกอบกับสื่อผสมผสานกับหลักจิตวิทยาเด็กและวัยรุ่น เพื่อละลายพฤติกรรม (๑๐รูป) เช่น การบรรยายเรื่องพระคุณแม่ เป็นต้น

๘. ผลที่ประชาชน(ผู้ได้รับการอบรม)ได้รับจากกิจกรรมที่พระภิกษุที่ผ่านการอบรมในโครงการนี้นำไปปฏิบัติ แบ่งออกได้เป็น ๔ ระดับ คือ

๑)ประชาชนได้รับความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับหลักธรรม หลักการดำเนินชีวิต มีทัศนคติที่ดีต่อพระพุทธศาสนาเพิ่มมากขึ้น (๒๖รูป)

๒) ประชาชนได้นำความรู้ที่ได้รับนั้นไปใช้ในชีวิตประจำวันต่อไปได้ (๓รูป)

๓) ประชาชนมีการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมให้เป็นผู้พึงประสงค์ของสังคม (๔ รูป)

๔) ประชาชนมีพัฒนาพฤติกรรมดีขึ้นแล้วนำไปเผยแพร่ทำตนเป็นตัวอย่างที่ดีต่อสังคม เช่น ความกตัญญู การมีสัมมาคารวะ การเสียสละ เป็นต้น (๗ รูป)

๙. ผลการเรียนรู้ที่ประชาชนได้รับจากการดำเนินกิจกรรม คือ ประชาชนได้เรียนรู้หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาและนำไปใช้ปฏิบัติในชีวิตประจำวันได้

๑๐. ปัญหาอุปสรรคและข้อเสนอแนะในการดำเนินกิจกรรม

ในการปฏิบัติมีปัญหาเกี่ยวกับสถานที่ไม่เหมาะสมกับการอบรมสภาพแวดล้อมที่ร้อนเกินไป ประกอบกับระยะเวลาในการให้การอบรมต่อประชาชนนั้นมีระยะเวลาอันสั้นต้องทำให้จบภายในระยะเวลาที่กำหนด เพราะอาจสร้างความเบื่อหน่ายได้

๓. สรุป

ผลการศึกษา พบว่า คณะสงฆ์ใน ๔ จังหวัดภาคกลาง ได้ใช้หลักพุทธธรรมในการเสริมสร้างสุขภาวะและการเรียนรู้สังคม โดยใช้หลักภาวะ ๔ คือ การพัฒนากาย (กายภาวิตา) การพัฒนาศีล (ศีลภาวิตา) การพัฒนาศีล (จิตภาวิตา) และการพัฒนาปัญญา (ปัญญาภาวิตา) หรือการพัฒนาทั้ง ๔ ด้าน คือ กาย อารมณ์ สังคม และปัญญา โดยคณะสงฆ์แต่ละจังหวัด นำโดยเจ้าคณะจังหวัดได้คิดโครงการขึ้นมาแล้วจัดอบรมสัมมนาบุคลากรทั้งจังหวัด ประกอบด้วย พระสังฆาธิการ พระธรรมทูต ครูพระสอนศีลธรรม พระนักเผยแผ่ พระนักพัฒนา พระอบรมค้ายพุทธบุตร ซึ่งร่วมกับองค์กรภาครัฐและเอกชน ชุมชน โรงเรียน ให้เกิดรูปแบบการเรียนรู้ของพระสงฆ์และชุมชน ให้มีการพัฒนาองค์กรสงฆ์ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาเชิงรุก แต่ละจังหวัดได้จัดรูปแบบกิจกรรมที่แตกต่างกันออกไป โดยเน้นภาคทฤษฎี และปฏิบัติจริง ซึ่ง

นำบุคลากรที่มีอยู่แล้วมาพัฒนาให้เป็นไปในทิศทางเดียวกัน และนำวิทยากรที่มากประสบการณ์มาอบรมพัฒนาให้เกิดประสิทธิภาพในการเรียนรู้ของสังคมโดยแท้

ผลการศึกษาข้อมูลพื้นฐานพบว่า แต่ละจังหวัดซึ่งมีบุคลากรทางศาสนาอยู่แล้วส่วนหนึ่ง และให้มีการพัฒนาบุคลากรเพิ่มเติม เช่น จังหวัดปราจีนบุรี และราชบุรี ได้มีการพัฒนาพระสงฆ์พัฒนารุ่นใหม่ เพื่อให้เกิดประสิทธิภาพของของคณะสงฆ์ รวมทั้งข้าราชการครูที่มาร่วมอบรมด้วย ได้รับการถ่ายทอดเรียนรู้วิธีการประยุกต์หลักพุทธธรรมไปสู่วิธีการสอน ทั้งหลักการ วิธีการ และการปฏิบัติ การเผยแผ่ ที่ทันสมัยไม่น่าเบื่อ โดยนำหลักการทางพระพุทธศาสนามาใช้เป็นแนวทางในการพัฒนาเชิงพุทธบูรณาการ จังหวัดสุพรรณบุรี ได้อบรมพระธรรมทูต ให้พัฒนาศักยภาพของจังหวัดระดับเจ้าคณะพระสังฆาธิการ แลกเปลี่ยนเรียนรู้ประสบการณ์จากสิ่งที่ตนเองได้ทำ นำไปสู่การปฏิบัติจริง โดยมีผู้อำนวยการโรงเรียนในเขตต่างๆ เข้าร่วมเพื่อได้รับการพัฒนาสมรรถนะในครั้งนี้ด้วย จังหวัดสิงห์บุรี มีการพัฒนานักเรียนในทุกเขตพื้นที่ของจังหวัด โดยส่งนักเรียนเป็นตัวแทนของโรงเรียน ใช้ชื่อว่า สิงห์บุรีสร้างเยาวชนคนดีสู่สังคมไทย โดยเน้นที่เยาวชนที่เป็นนักเรียนในจังหวัดสิงห์บุรี ให้นักเรียนรู้จักหน้าที่ของตนเองอย่างแท้จริง โดยนำหลักการปฏิบัติไปสู่โรงเรียนที่ตนเองศึกษาเล่าเรียนและประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวัน

ผลการศึกษาการเปิดพื้นที่ทางสังคมและการเรียนรู้ตามแนวพระพุทธศาสนาในพื้นที่ ๔ จังหวัดภาคกลาง การส่งเสริมให้พระสงฆ์ องค์กรภาครัฐ ชุมชน และภาคี

เครือข่ายที่เกี่ยวข้อง ได้บูรณาการหลักการทางพระพุทธศาสนากับศาสตร์สมัยใหม่ การพัฒนาที่ยั่งยืน และภูมิปัญญาท้องถิ่น ในการเสริมสร้างสุขภาวะและการเรียนรู้ของบุคคล และสังคม โดยผ่านกิจกรรมโครงการพัฒนาพื้นที่ในจังหวัด ๔ จังหวัด ซึ่งมีพระสงฆ์เป็นแกนนำในการพัฒนา โดยแต่ละจังหวัดได้จัดตั้งองค์กรของตนเองขึ้นตามแบบที่ได้เรียนรู้

ผลการศึกษาค้นคว้าความสัมพันธ์ของคณะสงฆ์ ซึ่งมีการพัฒนาการมีส่วนร่วมและ

ความสัมพันธ์ของคณะสงฆ์ ภาครัฐ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ภาคประชาชนองค์กรชุมชน และภาคีเครือข่าย ในการเสริมสร้างสุขภาวะและการเรียนรู้ของสังคมตามแนวพระพุทธศาสนา และได้มีการพัฒนาบุคคลและสังคมตามหลักสุขภาวะ ๔ ประการ และการเรียนรู้ ให้นำไปสู่การเปลี่ยนทางสังคมและวัฒนธรรมเชิงพุทธบูรณาการ

บรรณานุกรม

- กรมการศาสนา. **คู่มือการถวายความรู้แด่พระสังฆาธิการ ประจำปีงบประมาณ ๒๕๓๘**, กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา. ๒๕๓๘
- สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ. **แถลงการณ์คณะสงฆ์ : เล่มที่ ๙๘ วันที่ ๒๕ พฤศจิกายน พุทธศักราช ๒๕๕๓**.
- ประเวศ วะสี. **ลัทธิธรรมกายกับบทบาทของสังคมไทย**. กรุงเทพมหานคร : สมาคมศิษย์เก่ามหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ๒๕๔๒
- พระธรรมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**. พิมพ์ที่ บริษัท เอส.อาร์.พรินต์ติ้ง แมสโปรดักส์ จำกัด. กรุงเทพฯ. ๒๕๕๑
- พระไพศาล วิสาโล **บทความตีพิมพ์ลงในหนังสือ หนึ่งจุดหมายหลายหนทาง โดยหอบจดหมาย เหตุพุทธทาส อินทปัญโญ** หนังสือประกอบการร่วมสนทนากับองค์ดาไลลามะ ณ กรุงเดลี สาธารณรัฐอินเดีย ระหว่างวันที่ ๑๕ - ๑๖ ธันวาคม ๒๕๕๕
- พระสุเมธาธิบดี (บุญเลิศ ทตฺตสิทฺธิ). **ประวัติวัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ ราชวชิรวิหาร**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ๒๕๔๑
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **ชีวิตและผลงานพระสุเมธาธิบดี**. กรุงเทพมหานคร : พรตีวารพิมพ์. ๒๕๔๘)
- สำนักนายกรัฐมนตรี **คณะกรรมการพิจารณาและจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ ประชุมจารึกภาคที่ ๑**. กรุงเทพฯ ม.ป.ท. ๒๕๒๑
- นายหนวย (นามแฝง). **หมอบลัดเลกับกรุงสยาม**. พระนคร : รัชดารมภ์การพิมพ์. ๒๕๐๕

ส.พลายน้อย (นามแฝง). พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า พระเจ้ากรุงสยาม. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์
ภาพพิมพ์. ๒๕๓๗

คณินนิตย์ จันทบุตร. สถานะและบทบาทของพระพุทธศาสนาในประเทศไทย. กรุงเทพฯ : ภาพ
พิมพ์.

พระมหาสุหิตย์ อากาศโร (อบอูน). เครือข่าย : ธรรมชาติ ความรู้และการจัดการ. พิมพ์ครั้งที่
๒. กรุงเทพมหานคร : พิสิษฐ์ ไทย ออฟเซต. ๒๕๔๗

พุทธทาส อินทปัญโญ. แก่นพุทธศาสตร์. กรุงเทพฯ ฯ บริษัท สารสาร โปรดักชั่น จำกัด.๒๕๔๔
สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ. ความสำเร็จใสการปฏิบัติภาระกิจของวัด : ศึกษา
กรณีวัดหนองป่าพง อำเภอวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี. กรุงเทพฯ ฯ :
สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ.๒๕๔๕). หน้า ๘๗.

ดร.ณิ ญาณวัฒนา และคณะ ฯ [สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ]. ความสำเร็จใสการ
ปฏิบัติภาระกิจของวัด : ศึกษากรณีวัดอัมพวัน อำเภอพรหมบุรี จังหวัดสิงห์บุรี.
กรุงเทพฯ ฯ : สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ.๒๕๔๕

นาคยา แก้วใส. ดร.ผะอบ พวงน้อย. การศึกษาบทบาทวัดพระธรรมกายใสการใช้เทคโนโลยี
สารสนเทศเผยแผ่พระพุทธศาสนาทั่วโลก. สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรม
แห่งชาติ กระทรวงศึกษาธิการ.๒๕๔๒

